

М.О. ПРИНЬ**Луганський обласний краєзнавчий музей – форпост пам'яток охоронної роботи на сході України**

У статті розглянуто основні практичні заходи з охорони культурної спадщини Луганського обласного краєзнавчого музею, який став важливим осередком пам'яток охоронної роботи на сході України.

Ключові слова: Луганський обласний краєзнавчий музей, фондові колекції, пам'яток охоронні дослідження, популяризації культурного надбання, археологічні пам'ятки, паспортизації пам'яток історії та культури.

Завдання з вивчення та збереження культурної спадщини завжди були безпосередньо пов'язані з науково-дослідною та просвітницькою діяльністю краєзнавчих музеїв регіону. В 1919–1920 роках в Україні започатковується нова музейна мережа краєзнавчого спрямування. В донецькому регіоні створюються музеї в містах Сталіно, Маріуполі, Лисичанську, Старобільську, Луганську. Основними формами їх участі в охороні культурної спадщини стає організація та проведення науково-пошукових археологічних експедицій, видання наукової літератури, експозиційна та популяризаторська робота.

Ще на початку 1930–х років ХХ ст. в Донбасі започаткувалося грандіозне промислове будівництво, в зону якого потрапила велика кількість курганів і давніх поселень. Починається будівництво заводів-гігантів: важкого машинобудування в м. Краматорську (1933), металургійного заводу «Азовсталь» у м. Маріуполь (1930–1933), розпочинає роботу Зуївська електростанція (1931), будуються Курахівська та Краматорська електростанції; також відбувається розбудова об'єктів легкої та харчової промисловості.

Археологічних пам'яток у Донбасі було так багато, що науковці не тільки не встигали не те, що дослідити – навіть зафіксувати їх. Велика кількість пам'яток гинула під час промислового будівництва, внаслідок інтенсивного сільськогосподарського виробництва, при розмивах берегів річок, будівництві ставків і водоймищ тощо. Краєзнавчі музеї проводили інформаційну роз'яснювальну кампанію, випускали спеціальні листівки та плакати із закликами до населення збирати та охороняти для наукових досліджень пам'ятки археології.

Форпостом у державній системі охорони культурної спадщини на сході України є один із найстаріших музеїв краю – Луганський обласний краєзнавчий музей. Його працівники зробили великий практичний внесок у справу розвитку пам'яток охоронної роботи на Донбасі. Їх практична діяльність зосередилася на формуванні фондів колекцій, проведенні пам'яток охоронних археологічних досліджень й популяризації культурного надбання краю. Вже з 1946 р. музей зосереджував свою роботу на трьох основних напрямках: пам'яток охоронній, науково-дослідній та роботі з популяризації культурної спадщини.

У Луганську на початку 1920 р. було створено 2 невеликі музеї – живописної культури та природничо-географічний. У 1924 р. обидва музеї були

об'єднані в Донецький соціальний музей, який згодом трансформувався в Луганський обласний краєзнавчий музей. З квітня 1924 р. його очолив учений-археолог Сергій Олександрович Локтюшев [1]. Напередодні II Світової війни, в 1938 р. у м. Луганську знову функціонували 2 музеї: краєзнавчий та Музей революції. Загалом, у довоєнний час відбувалося формування нумізматичної й археологічної колекцій краєзнавчого музею. В його фондах налічувалося понад 9 тис. музейних предметів, з них близько 2,5 тис. експонувалося.

У період німецької окупації будівля музею була зруйнована, а його колекції зникли [2]. Краєзнавчий музей практично перестав існувати: ні приміщень, ні колекцій, ні працівників. Після завершення бойових дій на Луганщині почався поступовий процес відбудови мережі культурно-освітніх закладів: бібліотек, театрів і музеїв. Музеї області в 1948 р. проводили науково-дослідні роботи з вивчення природи та історії краю. Науковці відновленого Луганського державного краєзнавчого музею (далі – ЛДКМ) здійснили 11 наукових відряджень і 1 комплексну експедицію з вивчення пам'яток матеріальної культури. При музеї була створена науково-методична рада та 2 краєзнавчі гуртки. В 1949 р. були відновлені експозиції музею, які оглянули 27154 відвідувачів; працівники музею провели 582 екскурсії, прочитали понад 120 науково-популярних лекцій на підприємствах і установах Луганської області.

Ситуація в музейній сфері Луганщини стала предметом обговорення у липні 1950 р. на засіданні виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих. Поряд із деякими позитивними зрушеннями в музейній сфері були визначені й негативні аспекти. Один із них – відсутність необхідних експозиційних площ у краєзнавчому музеї для створення повноцінної експозиції з висвітлення історичного розвитку області. Обласний виконавчий комітет 5 липня 1950 р. ухвалив рішення про звернення з проханням до уряду про виділення 1 млн. крб. для будівництва нового приміщення обласного краєзнавчого музею. Директора музею зобов'язали до вересня 1950 р. укласти договір з проектною організацією на виготовлення проектно-кошторисної документації щодо будівництва нового музею, розробити нові тематико-експозиційні плани та підготувати повноцінні експозиції з історії та природи краю [3].

На початку 50-х років XX ст. поновлюється обстеження науковими працівниками краєзнавчого музею території області з метою виявлення пам'яток історії та археології. Обласний відділ культурно-освітніх установ ініціював проведення археологічної експедиції з виявлення й обліку таких пам'яток на території Ровеньківського району терміном із 30 червня до 21 липня 1951 р. До складу учасників експедиції ввійшли працівники музею Павло Федорович Богданов і Микола Михайлович Коробейников [4]. Також на території області в 1951 р. здійснювалися археологічні розкопки курганів у с. Переможному Успенського району Інститутом археології АН УРСР під керівництвом Р.І. Ветштейн за участю наукового працівника музею А.А. Томаревої [5].

У червні 1958 р. працівники обласного музею та 8 членів краєзнавчого гуртка Попаснянської середньої школи провели двотижневу експедицію з метою вивчення археологічних пам'яток Новопсковського і Верхньоталівського

районів. Витрати на проїзд та добові для залучених до експедиції членів краєзнавчого гуртка були виділені за рахунок коштів, передбачених обласним управлінням культури на охорону пам'яток. Керівником експедиції призначено наукового співробітника краєзнавчого музею Ірину Абрамівну Іоффе [6].

Згідно з наказом обласного управління культури з 10 червня до 3 липня 1959 р. була організована й проведена науково-дослідницька експедиція в Новоайдарському, Старобільському та Новопсковському районах. Перед експедицією стояло наукове завдання виявити й дослідити пам'ятки історії та культури, зокрема, присвячені історичним подіям, пов'язаним із революцією та громадянською війною 1918–1920 років [7].

У 1966 р. до музею приходять працювати випускник Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка Іван Опанасович Післарій. Він почав проводити археологічні розвідки з виявлення нових пам'яток археології та дослідження курганів. У 1969 р. ним була узагальнена інформація про відомі на той час пам'ятки археології на території області й укладений перший список археологічних пам'яток Луганської (тоді – Ворошиловградської) області, який містив інформацію про 208 пам'яток археології від епохи каменю до середньовіччя [8].

Наукові працівники музею в 1969 р. підготували карти-схеми розташування пам'яток згаданої громадянської війни та радянського часу. Проводилася робота з підготовки археологічної карти області, археологічні розкопки стародавнього поселення на території радгоспу ім. Артема Станично-Луганського району. В результаті археологічної розвідки була виявлена дюнна стоянка епохи мезоліту, знайдені понад 100 знарядь праці з кременю типу Якімо-Рогаликовської стоянки, відкрите поховання салтівської культури в с. Першотравневому Сватівського району [9].

У першій половині 1973 р. наукові співробітники відділу охорони пам'яток історії, культури та археології обласного музею підготували облікову документацію (паспорти, фотографії, топографічні плани) на пам'ятки археології, історії, мистецтва. Був складений контрольний список на пам'ятки археології, історії та мистецтва у Ворошиловградській області, а у квітні 1973 р. у Міністерстві культури УРСР була проведена звірка облікової документації обласного управління культури на пам'ятки археології, історії та мистецтва області з обліковими даними республіканської картотеки.

Упродовж 1973 р. співробітники музею працювали над усуненням недоліків, виявлених у результаті звірки пам'яток історії та культури. Для цього були організовані виїзди наукових працівників музею до Перевальського, Новопсковського, Свердловського, Антрацитівського, Станично-Луганського, Міловського, Біловодського, Білокуракинського та Сватівського районів, а також до міст Краснодар, Красний Луч, Первомайськ і Кадіївка [10].

З 1977 до 1984 р. у музеї працював Олександр Феліксівич Горелик, який упродовж цих років керував археологічною експедицією музею. Він широко відомий як спеціаліст з дослідження археології доби мезоліту відомий, насамперед, за науковими розвідками зі свого фаху. В 1977 р. археологічною експедицією музею була досліджена пізньопалеолітична стоянка-майстерня й стародавній курган

у зоні будівництва зрошувальної системи поблизу с. Дьоміноолександрівка та с. Сиротине Троїцького району Ворошиловградської обл. В кургані було досліджене поховання багатоваликової культури. Під час дослідження пізньопалеолітичної стоянки було знайдене скупчення кременю з 1622 предметів [11].

Археологічною експедицією обласного музею у 1981 р. були досліджені 4 поселення та курган у с. Соснівка та хут. Шевченко у Новопсковському та Кременському районах [12].

Співробітники відділу охорони пам'ятників історії та культури обласного музею впродовж 1979 р. проводили роботу з обліку пам'яток історії та культури в містах. У Ворошиловграді (Луганську) було взято на облік 28 пам'яток, у Краснодоні – 2, Северодонецьку – 3, Стаханові – 4, Ровеньках – 2, Рубіжному – 3, Красному Лучі – 1; а також 5 – у Біловодському та 3 – у Краснодонському районах. На всі пам'ятки були складені паспорти й облікові картки, створений каталог опублікованих у пресі статей про пам'ятки історії та культури області; був підготовлений перелік пам'яток археології, історії, мистецтва Ворошиловградської області для каталогу. Загалом, у 1979 р. співробітниками музею були обстежені 1154 пам'ятки історії та культури [13].

Усього в Луганській області станом на 1980 р. відповідно до чинного законодавства були виявлені й узяті на державний облік і під охорону 1533 пам'ятки історії та культури: археології – 210, історії – 988, монументального мистецтва – 327, архітектури – 8. На них працівниками музею була складена наукова, облікова й охоронна документація згідно з вимогами та методичними рекомендаціями Міністерства культури УРСР. Рішенням виконкомів районних і міських рад були затверджені охоронні зони пам'яток історії. Складнощі виникли з пам'ятками археології. Адже основними археологічними пам'ятками на території області були курганні могильники, 95 % яких знаходилися на полях колгоспів у зоні посівного клину. Зрозуміло, такі пам'ятки неодмінно руйнувалися внаслідок інтенсивної сільськогосподарської діяльності. Задля недопущення їх руйнування в 1981 р. в області були встановлені перші охоронні знаки на курганах у Білокуракинському, Новопсковському, Перевальському, Пояснисянському, Сватівському та Станично-Луганському районах. Почали розроблятися проекти охоронних зон і зони регулювання забудови щодо пам'яток історії та культури [14].

Основний фонд сучасного Луганського обласного краєзнавчого музею налічує понад 180 тис. одиниць зберігання, з яких археологічна колекція складає 65688 одиниць (серед них багато рідкісних і унікальних речей). Основу археологічної колекції складають матеріали з новобудовних археологічних експедицій Інституту археології АН УРСР, інститутів та університетів УРСР, а також самого музею, – загалом, це матеріали з пам'яткоохоронних розкопок, проведених на території області археологами Києва, Донецька, Харкова й місцевими дослідниками впродовж 1970–1980 років [15].

Важливим напрямом у діяльності музею стало проведення науково-практичних конференцій. Зазначимо, зокрема, проведення у листопаді 1990 р. конференції на тему: «Проблеми дослідження пам'яток археології Сіверського

Донця», де брали участь науковці з Києва, Москви, Воронежа, Кишинєва, Дніпропетровська, Одеси, Херсона, Донецька, Луганська, Алчевська й інших міст. Доповіді, виголошені на конференції, розкривали основні проблемні питання пам'яткоохоронних досліджень і вивчення археологічних пам'яток різних епох. Широко був висвітлений досвід охоронних досліджень, надана характеристика археологічних старожитностей з суміжних територій.

У цілому, слід зазначити, що важливу роль у становленні та розвитку пам'яткоохоронної роботи на Луганщині за радянської доби відігравали музейні установи регіону, зокрема, Луганський обласний краєзнавчий музей. Його співробітники виконували практичні завдання з виявлення, обліку та паспортизації пам'яток історії та культури. Завдяки їх зусиллям вдалося зберегти численні унікальні археологічні пам'ятки, які розкривають основні етапи історичного розвитку донецького регіону, України загалом.

1. *Ключєва И.Н.* Охрана памятников истории и культуры на Луганщине 1917–1943 гг. // З досвіду роботи музеїв Донецької, Харківської, Луганської областей: матеріали наук.-практ. семінару музейних працівників Донецької області. – Донецьк, 2003. – С.141–148; *Вона ж.* История исследованій памятников археологии Луганщины // Матеріали та дослідження з археології Східної України: зб. наук. праць (під. ред. С.М. Сан жарова). – Луганськ, 2004. – Вип. 5. – С. 302–325.

2. *Радченко Н.М.* Архівні джерела довосної колекції Луганського обласного краєзнавчого музею // Краєведческие записки: сб. науч. статей. – Луганск, 2008. – Вип. IV – С. 66–86.

3. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф. Р–1779, оп. 2, спр. 298, арк. 20–23.

4. Там само, ф. Р–2426, оп. 1, спр. 1, арк. 74.

5. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України (далі – НА ІА НАНУ), ф. Е 1951/17. *Ветштейн Р.И.* Отчет о раскопках двух курганов возле Ворошиловграда в 1951 г.; Науковий архів Луганського обласного краєзнавчого музею (далі – НА ЛОКМ), ф. 2, оп. 02–23, спр. 1. *Томарева А.А.* Звіт про відрядження у с. Переможне Успенського району наукового співробітника відділу історії дореволюційного минулого краєзнавчого музею у 1951 р.

6. ДАЛО, ф. Р–2426, оп. 1, спр. 1, арк. 23.

7. Там само, арк. 17–19.

8. Там само, оп. 3, спр. 314, арк. 45.

9. Там само, спр. 323, арк. 7.

10. Там само, спр. 547, арк. 17–23.

11. НА ЛОКМ, ф. 2, оп. 02–23, спр. 7. *Горелик О.Ф., Ключко Т.М.* Звіт про археологічні дослідження експедиції ВОКМ біля с. Дьоміно-Олександрівка Троїцького району у 1977 р.

12. Там само, спр. 15. *Горелик О.Ф., Ключко Т.М.* Звіт Ворошиловградського краєзнавчого музею про археологічні дослідження біля с. Пелагіївка, с. Соснівка Новопсковського району, с. Шевченко Кременського району у 1981 р.

13. ДАЛО, ф. Р–2426, оп. 3, спр. 863, арк. 24.

14. *Принь О.В.* Становлення і розвиток державної системи охорони культурної спадщини у Донбасі (1945–1991 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 26.00.05 / НАН України, Центр пам'яткознавства, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. – К., 2009. – С. 177.

15. *Ключко Т.М., Коченко Н.М.* Луганський обласний краєзнавчий музей та його скарби // Музеї України. – 2006. – № 2 (14). – С. 4–7.

***Прынь М.О.* Луганский областной краеведческий музей – форпост работы по охране памятников истории и культуры на востоке Украины.**

В статье рассмотрены основные практические мероприятия по охране культурного наследия Луганского областного краеведческого музея, который стал важным центром охраны памятников истории и культуры на востоке Украины.

Ключевые слова: Луганский областной краеведческий музей, фондовые коллекции, памятникоохранные исследования (исследования памятников истории и культуры), популяризация культурного наследия, археологические памятники, паспортизация памятников истории и культуры.

***Prun' M.O.* The Luhansk regional museum is a centre of work on the guard of monuments of history and culture on the east of Ukraine.**

The basic practical measures of Luhansk regional museum are considered in the article. This museum became the important centre of guard of monuments of history and culture on the east of Ukraine.

Key words: Lugans'k regional museum, fund collections, protectional researches of historical and cultural heritage, popularizations of cultural heritage, archaeological heritage, passport systems of objects of history and culture.

|| І.Ф. СТЕЛЬМАХ

**Мережа громадських музеїв Криму
напередодні розвалу СРСР**

Більшість громадських музеїв Криму було створено в радянський період. Вивчення основних принципів формування фондів і створення експозицій радянського повоєнного часу дає змогу визначити склад збережених колекцій та перспективи їх використання на сучасному етапі.

Ключові слова: Крим, громадські музеї, формування фондів, музейні колекції.

Основа фондів зібрань більшості громадських музеїв Криму була створена в радянський період. З метою вивчення складу збережених колекцій, висвітлення їх освітнього, культурологічного та виховного потенціалу слід звернути особливу увагу на принципи комплектування фондів у післявоєнні роки. Розгляд співвідношень профільних груп музеїв дасть можливість виділити основні тематичні напрямки експозиційної роботи. Динаміка зміни мережі установ напередодні розвалу СРСР дасть можливість виявити певні закономірності її розвитку.

Громадські музеї наприкінці 80–х років ХХ ст. зайняли чільне місце серед закладів культури СРСР, заявили про себе як про динамічну, самоорганізуючу систему виявлення та відбору культурних, історичних і моральних цінностей. Їх створення було результатом натхненної багаторічної праці колективів громадськості, які вивчали історію рідного краю, міста, села, підприємства, колгоспу або радгоспу, навчального закладу, біографій земляків, окремих історичних